

SZABADOS GYÖRGY

Magyar államalapítás a IX. században Államszervezési modellek a „De Administrando Imperio” szövegében

A magyar államiság kezdeteit Szent István királyságától keltezi a történeti köztudat, holott a kutatás korábbi, pogány államisággal is számol. A magyar történettudomány a XIX. század közepétől nyomon követhetően minősíti államnak a X. század politikai szervezetét;¹ az újabb külföldi szakirodalomból Walter Pohl hasonló nézetét érdemes itt felidézni. Az osztrák történész szerint Közép-Európában a hunok, az avarok és a X. századi magyarok steppei típusú birodalmai a római jellegű kormányzat alternatíváját nyújtották, és a koraközépkor „nem-római” államiságát alkották.² Indokolt hát e kifejezés használata.

Az első magyar államalapítás legkorábbról ismert előadását a VII. (Bíborbanszületett) Konstantin bizánci császár (913–959) szerkesztette didaktikus munka tartalmazza: az utókor által a *De Administrando Imperio* (*DAI*) címmel ellátott mű, amely a X. század közepén keletkezett. Jelen tanulmányom két mozzanatot kíván felidézni ebből a fontos forráshelyből, az első magyar nagyfejedelem személyét és az etelközi pogány államalapítás körülményeit. Előbbit érintőlegesen, utóbbit részletezve; mindenekelőtt ki-
térve a *DAI* keletkezési körülményeire.

Már Katona István hangsúlyozta, hogy a munka írása nem abban az évben fejeződött be, mint amelyikben elkezdődött, mivel a benne elszórt időrendi utalások között ellentmondás feszül.³ Wenzel Gusztáv úgy ítélte, hogy ez nem annyira történeti, mint politikai és statisztikai mű; Szabó Károly szintén felismerte, hogy a császár nem akart történelmet írni.⁴ Marczali Henrik szerint három forrásból eredhettek a vonatkozó értesülések: magyarokhoz küldött köve-

¹ SZALAY LÁSZLÓ: Magyarország története. I. Lipcse, 1852. 49.; SZABÓ KÁROLY: Bíborbanszületett Konstantín császár munkái magyar történeti szempontból ismertetve. Magyar Akadémiai Értesítő 1 (1860) (továbbiakban: SZABÓ 1860.) 65.; HÓMAN BALINT: Östörténetünk keleti forrásai. Századok 42 (1908) 879.; SZEKFÜ GYULA: A magyar állam életrajza. Budapest, 1917. 24.; KRISTÓ GYULA: A magyar állam megszületése. Szeged, 1995. 124–127.

² POHL, WALTER: A non-Roman empire in Central Europe. In: Regna and Gentes. The Relationship between Late Antique and Early Medieval Peoples and Kingdoms in the Transformation of the Roman World. Eds. GOETZ, HANS-WERNER–JARNUT, JÖRG–POHL, WALTER. Leiden–Boston, 2003. 572–573.

³ KATONA, STEPHANUS: *Historia Critica Primorum Hungariae Ducum. Ex fide domesticorum et externorum scriptorum concinnata.* Pestini, 1778. 5–7.

⁴ WENZEL GUSZTÁV: Eszmetörődék a magyarok eredetéről. Új Magyar Múzeum 1 (1850–1851) 492–493.; SZABÓ 1860. 166.

tektől, az udvarban tartózkodó magyaroktól, s „régibb követi jelentésekből”.⁵ Moravcsik Gyula érdeme a *DAI* kritikai kiadása. A neves magyar bizantinológus mérte fel a szövegbeli következtetések okait: különböző eredetű és különböző időkből való kútfők (krónikák, követjelentések, útleírások, stb.) adataiból merített a császár. Az anyaggyűjtést munkatársak bevonásával végezte Konstantin, és az összeállításakor híven közölte forrásait, nem törekedve az ellentmondások kiküszöbölésére.⁶ Az általános filológiai eredmények köztörténeti tanulságait újabban Kapitánffy István vonta le. A 38–40. fejezet szentelő előadást a magyarság eredetének, politikai szerveződésének, további fontos híradások pedig elszórtan olvashatóak a *DAI* különböző részeiben.⁷ Kapitánffy szintén hangsúlyozza a mű gyűjtemény-jellegét, befejezetlenségét: erre az aránytalanságok, következtetések, hiányok vallanak (pl. a bolgárokról alig szól). A magyarokkal foglalkozó nagyobbik részt Termacsu, Bulcsú, illetve Gyula konstantinápolyi látogatásából szokás eredeztetni, vagyis X. század közepi elbeszélésekből. A genealógiai felsorolás biztosan innen is van, viszont kérdés, „hogyan ez a datálás kiterjeszhető-e a magyarokkal foglalkozó három fejezet többi részére is.” Egy „bizonyos régi emlékeket” soroló szakaszból Kapitánffy István úgy véli, hogy bizonyosan bizánci forrásra (követjelentés, földrajzi leírás) megy vissza. „Ebből az a fontos következtetés adódik, hogy a vizsgált szöveget részint a Bulcsúéktól szerzett új információkból, részint más, irattári vagy irodalmi anyagokból szerkesztették össze. Ha ezt elfogadjuk, számolnunk kell azzal, hogy a magyarok korai történetére vonatkozó tudósítások nem a 10. század közepén Bizáncba látogató magyarok elbeszélésén alapulnak, hanem korábbi följegyzéseken.” Ezen felvetését úgy indokolja, hogy a X. század közepén a magyaroknak nem volt ily jelentős szerepük a bizánci külpolitika alakulásában, a kapcsolatok is lazábbak voltak. Más volt a helyzet 895 előtt, amikor a magyarok Etelközt lakták, ahol 950 táján a besenyő törzsek éltek. Következtetése szerint, ha a 895 előtti események leírása nem a 950 táján Konstantinápolyba látogató magyar előkelők elmondásaira megy vissza, akiknek szavait akár az emlékezet torzulása, akár személyes szándékaik (így az Árpádok dinasztikus érdekei) befolyásolhatták, hanem IX. századi kortárs bizánci adatgyűjtés áll mögöttük, akkor ez növeli értéküket.⁸ Kapitánffyval szemben Kristó Gyula úgy érvelt, hogy a 38. fejezet „egy szövevből készült”,

⁵ MARCZALI HENRIK: Byzanci Történetírók. Bevezetés. In: A magyar honfoglalás kútfői. Szerk. PAULER GYULA–SZILÁGYI SÁNDOR. Budapest, 1900. 97.

⁶ MORAVCSIK GYULA: Előszó. In: BÍBORBANSZÜLETETT KONSTANTÍN: A birodalom kormányzása. A görög szöveget fordította MORAVCSIK GYULA. Budapest, 1950. (továbbiakban: *DAI*) 7.

⁷ MORAVCSIK GYULA: Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Budapest, 1988.² (továbbiakban: *ÁMTBF*) 35–51.

⁸ KAPITÁNYFFY ISTVÁN: Bíborbanszületett Konstantin császár a magyarokról. In: A honfoglalás 1100 éve és a Vajdaság. Szerk. BORDÁS GYÖZÖ. Újvidék, 1997. (továbbiakban: KAPITÁNYFFY 1997.) 38–42.

„magva magyar talajból való” és „ellentmondásai, botlásai és torzításai ellenére is sok elemében magán viseli annak a 9–10. századnak a viszonyait, amelyet tükröz és megtestesít, és ezt helyenként oly mély belső igazságtartalommal jeleníti meg, amire csak belső keletkezésű forrás képes.” Okfejtése részint kronológiai, részint stíluskritikai természetű. A 38. fejezet követjárásokból való eredeztethetőségét azzal utasítja el, hogy éppen a Bizáncot érdeklő magyar-bizánci kapcsolatokról nincs szó benne, vagyis a birodalomtól független információkra épül. Sajátos belső kronológiai rendet lát az utalásokban, amely szerinte a IX. századi magyar történelem főbb csomópontjaihoz igazodik. A filológiai egyszövetűséget abban látja, hogy egy-egy új értesülést minden esetben egy meghatározott kifejezés vezet be.⁹ A *DAI* forrásproblémáinak felgöngyölítése bizantinológus szakemberek feladata, ám a szöveg tartalmához eseményrendi megközelítésből is hozzá lehet szólni, remélve azt, hogy a felülről szemponatok hasznosnak bizonyulnak a további filológiai vizsgálatok számára.

A 38. fejezet szerfőlött érdekes előadása taglalja a magyar monarchia kialakulási körülményeit. „*A türkök népe régen Kazáriához közel szerzett magának lakóhelyet, azon a helyen, melyet első vajdájuk nevéől Levedianak neveznek, amely vajdát tulajdonnevén Levedinek, méltóságánál fogva pedig, miként az utána való többit is, vajdának hívták. Ezen a helyen, az imént említett Levedianban folyik a Chidmasz folyó, melyet Chingulusznak is neveznek. De abban az időben nem türköknek mondták őket, hanem valamilyen okból szávantü őszfalúnek nevezték. A türkök hét törzsből állottak, de sem saját, sem idegen fejedelem felettük soha nem volt, hanem valamiféle vajdák voltak közöttük, akik közül az első vajda volt az előbb említett Levedi. Együtt laktak a kazárokkal három esztendeig, s minden háborújukban együtt harcoltak a kazárokkal. Kazária fejedelme, a kagan vitézségükért és szövetségükért nemes kazár nőt adott feleségül a türkök első vajdájának, akit Levedinek neveztek, vitézségének nagy híre és nemzetsége fénye miatt, hogy tőle gyermeket szüljön, de a sors úgy akarta, hogy az a Levedi nem nemzett azzal a kazár nővel gyermeket.*” Az elbeszélés logikai menete itt megtörik, és a kangar-besenyők támadásáról olvasni, aminek következtében a magyarság két részre szakadt, az egyik rész keletre, Perzsia vidékére, a másik Levedi vezetésével nyugatra, Etelközbe vonult. Mire az előadás fonalát újra felveszi a *DAI*, már megváltozott hatalmi állapotban tűnik elének Levedi. „*Kevés idő múltával az a kagan, Kazária fejedelme üzenetet küldött a türköknek, hogy küldjék el hozzájuk első vajdájukat, Levedit. Levedi tehát megérkezvén Kazária kaganjához, tudakolta, hogy mi okból hivatta őt magához. A kagan azt mondta neki, hogy: »Azért hivattunk, hogy mivel nemes származású, értelmes és vitéz vagy és a türkök közt az első, nemzeted fejedelmévé emeljünk, és engedelmeskedj a mi sza-*

⁹ KRISTÓ GYULA: A *DAI* 38. fejezetének forrásáról. In: Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica. CXXII. Szerk. MAK FERENC–PITI FERENC. Szeged, 2005. 6–8.

vunknak és parancsunknak.« Ő pedig válaszolva a kagannak azt mondta, hogy: »Nagyra veszem irántam való hajlandóságodat és jóindulatodat, és illő köszönetemet nyilvánítom neked, minthogy azonban nincs elég erőm ehhez a tisztséghez, nem fogadhatok szót neked, azonban van rajtam kívül egy másik vajda, akit Álmosnak neveznek, akinek fia is van, név szerint Árpád; ezek közül akár az az Álmos, akár a fia Árpád legyen inkább fejedelem, aki rendelkezésekre áll.« Megtetszett annak a kagannak ez a beszéd, és embereit vele adván, a türkökhöz küldte őket, és ezek megbeszélték ezt a türkökkel, a türkök pedig jobbnak tartották, hogy Árpád legyen a fejedelem, mintsem atyja, Álmos, minthogy tekintélyesebb volt, egyaránt nagyra becsülték bölcsességéért, megfontoltságáért, valamint vitézségéért, s rátermett volt erre a tisztségre. Így a kazárok szokása és törvénye szerint pajzsra emelvén fejedelemmé tették. Ez előtt az Árpád előtt a türköknek más fejedelmük sohasem volt, s ettől fogva mindmáig az ő nemzetségéből lesz Turkia fejedelme.»¹⁰

E szöveghely két alapvető problémát vet fel. Itt csak röviden utalhatok az egyikre, az első magyar nagyfejedelem személyére. Anonymus *Gesta Hungarorum*a határozottan állítja, hogy a magyarok feletti egyeduralkodás kezdete Álmos megválasztásához kötődik.¹¹ Ily módon a későbbi (valószínűleg XIII. század eleji), de hazai lejegyzésű hagyomány ellentétben áll a tudós császár közlésével. Álmos vagy Árpád? Negyed évezreden keresztül húzódo vitát gerjesztett ez a két ellentétes adat, mindkét oldalra további érvek sorakoztak fel, ám mára már nagy bizonyossággal kijelenthető, hogy – többek között a *DAI* Árpád melletti indoklásának valószínűtlensége miatt – a magyar gesztáíronak van igaza, amikor Álmos fejedelmi elsőségét hirdeti.¹² Nem kis hiba, amit a bizánci szöveg tartalmaz, mindenképpen fokozott forráskritikai éberséget követel. Ennek jegyében szükséges az első magyar államalapítás bizánci verzióját újonnan kiértékelni.

Áthidalhatatlan ellentét feszül a *DAI* két idézett részlete között. Előbb egy független, arisztokratikus irányítású szövetségi „elő-állam” rajzolódik ki, amely egyenrangú fegyvertársa a Kazár Kaganátusnak; utóbb egy kazár ihletésre és emiatt kazár fennhatóság alatt létrejövő monarchia. Levedit előbb eme arisztokratikus vezetői testület „első az egyenlők között”- rangban álló *voevodosaként*; utóbb egy alávetésre szánt monarchikus szervezet kijelölt (de hivatalába nem lépett) *arkhonjaként* látjuk viszont. Akár a kétféle hatalmi állapot közötti átmenetként is értékelhetnénk az esetet, hogyha nem ékelődnek közbe a kangar-besenyő epizód. Így viszont a bizantinológia ama régi

¹⁰ *DAI* 170–173.

¹¹ *Scriptores Rerum Hungaricarum. Edendo operi prae fuit SZENTPÉTERY, EMERICUS. I. Budapestini, 1937. 39–40.*

¹² Összefoglalását I. SZABADOS GYÖRGY: Az első magyar nagyfejedelemről. Egy negyed évezredes historiográfiai vita tanulságai. In: *Aktualitások a magyar középkorkutatásban.* Szerk. FONT MÁRTA–FEDELES TAMÁS–KISS GERGELY. Pécs, 2010. 203–227.

meglátása igazolódik e példán is, hogy VII. Konstantin műve inkább szerkesztett, semmint írott munka. Kristó azon meglátásával, amely a 38. fejezet megkomponáltságát domborítja ki, azért nem lehet mit kezdeni, mert a *formai* szempontok nem írhatják felül a *tartalmi* ismérveket. Bármennyire is jól szerkesztett egy elbeszélés, ha egyik állítása tagadja a másikat, ráadásul nyilvánvaló képtelenségekkel terhelt, akkor egyértelmű, hogy a benne foglaltak több kútfőből származnak. Az önellentmondások ténye pedig makacs dolog; esetünkben arra lehet gondolni, hogy a császár vagy valamelyik munkatársa egy több forrásból eredt, így mondandójában már meghasonlott, ám kész szöveget használt fel. Mindenesetre két ellentétes állítás nem lehet egyszerre igaz: a kettő érvényét vagy időben kell eltávolítani, vagy az egyiket, mint valótlan, el kell vetni.

Ami Levedi előfordulását illeti, amit a kangar-epizód kettéválasztott, az időbeli eltávolítás csak korlátozott mértékben lehetne elképzelhető, különben meg kellene kettőzni Levedi személyét. Erre Ungváry Jenő gondolt, egy jóval Álmos előtt élt „I. Levedit” és egy Álmossal korosztályos „II. Levedit” feltételezve, ám e nézetét alapos cáfolatban részesítette Makk Ferenc.¹³ Logikusabb következtetésre jutott Deér József és Dümmerth Dezső. Előbbi kutató szerint Levedi a VIII. század második felében élhetett, utóbbi úgy vélte, hogy a VII. században.¹⁴ Fenntartva Deér és Dümmerth elméletének létjogosultságát, a kétféle politikai helyzetképre érdemes figyelni. Az első, mármint a független és laza szövetségen alapuló elő-állam leírása Levedi vitatott életidején túlmenően semmilyen más problémát nem vet fel. Igaz, hogy Kristó már ekkor is kazár fennhatósággal számolt,¹⁵ de a 38. fejezetből vett első kitétel értelmében ebbéli ítélete téves: az, hogy „sem saját, sem idegen fejedelem” alatt nem éltek, valamint hogy az első vajda „vitézségért és szövetségért” kapott kazár feleséget, tanúsítja, hogy a magyar szövetségi elő-állam és a Kazár Kaganátus egyenrangú politikai tényező volt. Levedi házasságából sem következik alávetett jogállás. Az első szemelvényből egyedül az gyanús, hogy a magyarok „*együtt laktak a kazárokkal három esztendeig, s minden háborújukban együtt harcoltak a kazárokkal*”, ám a fegyvertársi viszony minőségéről megint nem szól a *DAI*. Nincs tudomásunk egy olyan kazár erőhatalomról, amely bábállamba tudta volna szervezni a magyarokat. Alább kimutatom, hogy ennek a lehetőségnek mennyire nem volt haderőfedezete. Itt

¹³ UNGVÁRY JENŐ: „Πρώτος βοέβοδος”. Magyar Nyelv 94 (1998) 188–191.; MAKK FERENC: Levedi fővajda. In: A középkor szeretete. Történelmi tanulmányok Sz. Jónás Ilona tiszteletére. Szerk. KLANICZAY GÁBOR–NAGY BALÁZS. Budapest, 1999. 189–196.

¹⁴ DEÉR JÓZSEF: A IX. századi magyar történet időrendjéhez. Századok 79–80 (1945–1946) 7–9.; DÜMMERTH DEZSŐ: Álmos fejedelem mítosza és valósága. Filológiai Közlöny 17 (1971) 411.

¹⁵ KRISTÓ GYULA: Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig. Budapest, 1980. (továbbiakban: KRISTÓ 1980.) 81.

és most egy szövegen belüli párhuzamra szeretnék rámutatni, amely a „kagáni ajánlat” történetének „irodalmi” előképéhez vezet.

A DAI 29. fejezete Dalmáciáról, valamint az ott lakókkal szomszédos népek státusáról értekezik. *„Amikor a rómaiak birodalma az akkori uralkodók hanyagsága és együgyűsége folytán, kivált az amórioni Dadogó Mihály alatt, már-már szinte a semmivé zsugorodott össze, a Dalmácia városaiban lakók függetlenekké lettek, úgyhogy sem a rómaiak császáranak, sem senki másnak nem voltak alávetve, sőt még az ottani népek, a horvátok, szerbek, zachlúmok, terbunióták, kanaliták, diokleciánuszok és paganok is, lerázván a rómaiak uralmának jármát, önállókká és függetlenekké lettek és senkinek sem voltak alávetve. Mint mondják, ezeknek a népeknek nincsenek saját fejedelmeik, csak zsupánjaik, öregeik, mint ahogyan ez a többi szklavin vidékeken is szokásban van. Továbbá e szlávok nagy többsége meg sem keresztelekedett, hanem sokáig kereszteleetlen maradt. De Vazulnak, a krisztusszerető császárnak az idejében követeket küldtek, kérvén és könyörögvén, hogy közülük azokat, akik kereszteleetlenek, keresztelejék meg, és hogy, mint eredetileg is, a rómaiak birodalmának legyenek alávetve, s a megboldogult dicső császár meghallgatván őket, császári megbízottat küldött papokkal együtt és megkeresztele mindazokat, akik az említett népek közül kereszteleetlenek voltak, s megkeresztelekedésük után azokat tette fejedelmeikké, akiket ők akartak és választottak, abból a nemzetségből, amelyet ők kedveltek és szerettek. Attól fogva mostanáig fejedelmeik ugyanazokból a nemzetségekből valók, és nem másból.”*¹⁶

A dalmáciai népek és az etelközi magyarok politikai megszervezése között olyannyira szembeszökő a motívumhasonlóság, hogy azt nem lehet véletlen egyezés számlájára írni. A két térség népei érdekes módon az eltérő kulturális környezet dacára (emitt romanizált, városias dél-európai közeg, amott a kelet-európai steppe) egyforma államfejlődési jegyeket produkálnak: 1. minden monarchia hatalmától független közösségek; 2. nincs saját fejedelem; 3. egy külső monarchikus erő (itt a császár, ott a kagán) ad saját fejedelmeket; 4. e közösségek maguk jelölhetik ki, mely nemzetségből legyenek a fejedelmek; 5. ezek a nemzetségek adják azóta is a fejedelmeket. Mindazonáltal a két esettanulmány váza több helyütt eltér. Alapvető különbség mindjárt az, hogy a magyarok eleve függetlenként kerültek a birodalmi politika látókörébe, míg a dalmáciaiak eredeti állapota a római (bizánci) fennhatóság volt, amelynek elhanyagolása eredményezett átmeneti függetlenséget. Más játssza a kezdeményező szerepet is: a balkáni népek maguk folyamodnak a császárhoz, a magyarokat a (tulajdonképpen emitt a császár funkcióját betöltő) kagán akarja rávenni a vazallus monarchia létrehozására, mégis engedi, hogy maguk között döntsék el, ki legyen a fejedelem. A „kagáni ajánlat” történetének sokkal kevesebb ér-

¹⁶ DAI 124–127.

telme van, mint amikor a folyamodókon gyakorol kegyet a császár, mert itt a kagán eleve lemond egy általa létrehozandó bábállam belső irányításáról: nem ő jelöli ki az „alárendelt” közösség neki felelős irányítóját, hanem rögtön rábólint Levedi kifogásaira, ráadásul azt is rábízza a magyarokra, kit válasszanak apa és fia közül. A keresztelés és a papok küldése újabb többlete a 29. fejezetnek, amely a 38. fejezetből értelemszerűen ki kellett, hogy maradjon, hiszen a kazár kagán tudvalevőleg nem volt keresztény. Olybá tűnik ezért számomra, hogy a 29. fejezetből idézettek kerekesebb és több elemű cselekményt képeznek, mint amik a 38.-ban olvashatóak.

Ebből azt a következtetést vonhatom le, hogy VII. Konstantin udvarában a magyar politikai szervezettségnek két fokozatát ismerték: a vajdák „többfejű” kormányzatát és Álmos egyeduralmát. Az archaikus állapotból Levedi személyes tekintélye, valamint kazár házassága révén egy monarchikus irányú fejlődés bontakozhatott volna ki, ám a ténylegesen megvalósult „egyfejű” államkormányzat már egy másik nemzetség tagját találta a fejedelmi székben. Hogy igazából mi történt és mennyi idő telt el a Levedi és az Álmos nevével fémjelzett állapot között, az ma már ki nem deríthető. Erős a gyanúm, hogy ezt Bíborbanszületett Konstantin és „kutatócsoportja” sem tudta, ezért a magyar államiság kétféle fejlettségi szintjét a dalmát történet kaptafájára készült átvezető szöveggel kapcsolta össze.

Szemponktunkból az fontos, hogy a 38. fejezet második szemelvénye megállja-e helyét. Ugyanis a magyar államiság két fejlődési szakasza közé írt átvezető szöveg két olyan elemi hibát hordoz, amely a magyarázat mesterkélttségét bizonyítja. Az első hiba Levedi önkéntes „lemondása”. Ezt Györffy György tette jogos kritika tárgyává: nem tartotta hihetőnek, hogy egy nomád fejedelem saját alkalmatlansága miatt saját nemzetségét mellőzve egy másik fejének adta volna át a hatalmat.¹⁷ Györffy meglátását az igazolja, hogy a steppei uralkodók körében nem az apa-fiú öröklésrend dívott, ennél fogva Levedi gyermektelensége nem zárhatta ki egész nemzetségét a hatalom átszármaztatása lehetőségéből. A másik hibát is láttuk: Álmos fejedelmi elsőségének oly módon való eltagadását, hogy Árpád tekintélyesebbnek minősült saját apjánál. Az idézett részletek alapján az a kettős következtetés vonható le, hogy egyfelől sem Levedi, sem Álmos magyarjai nem álltak kazár főség alatt, másfelől a *DAI* 38. fejezetét nem lehet egyetlen forrásra visszavezetni.

A magyar-kazár kapcsolat minősítésében kizárólag a 38. fejezet első szemelvényét tudom hitelesnek elfogadni: a magyarok Levedi rangban első vajda alatt három évig együtt laktak és szövetségesként együtt harcoltak a kazárokkal. Hogy ez mikor lehetett, nem tudni. Ugyanúgy nem igazolható az a régóta fel-felbukkanó törekvés, amely a „három esztendeig” tartó magyar-

¹⁷ GYÖRFFY GYÖRGY: Tanulmányok a magyar állam eredetéről. Budapest, 1959. (továbbiakban: GYÖRFFY 1959.) 159.

kazár együttélést 30, 33, sőt 200, 203, 300 évre kívánja tágítani. Már Szabó Károly felemelte szavát a más adattal nem indokolható időszakasz-tágítás ellen, és a német August Ludwig Schlözer tényleges magyarellenességének lenyomatát látta benne. Szabó szerint ez a magyar-kazár szövetség (*symmachia*) 884–887 között állhatott fenn.¹⁸ Ennek ellenére másfélszáz évnyi, a IX. század derekáig tartó kazár uralommal számol Hóman Bálint, legalább kétszáz évet gondol Györffy György, Vásáry István pedig két-három évszázadot feltételez.¹⁹ Czeglédy Károly ugyanakkor a *DAI* három évét azon indoklással fogadja el, a IX. század számos politikai fordulata zárja ki a kazárokkal történt hosszú együttlakást. Czeglédy és László Gyula ezt az időt 886–889 közé teszi.²⁰ Kristó Gyula a forrásadathoz közel maradván a IX. század közepe (Álmos megválasztása) előtt csak másfél évtizedes kazár függést valószínűsít.²¹ Révész László a három esztendőnél évtizedekkel hosszabb szoros kapcsolat lehetőségét a kazároknak tulajdonított „szaltovo-majaki” kultúra magyarságra gyakorolt hatásával indokolja.²² A közelmúlt régészeti szakirodalmából két állítást fontos kiemelni. Bálint Csanád azt hangsúlyozta, hogy a három esztendő betűvel van kiírva,²³ ezért a számnév félreolvasásának lehetősége valószínűtlen. Türk Attila pedig arra a következtetésre jutott, hogy a szaltovo-majackaja kultúra egyfelől „nem feleltethető meg körültekintés nélkül a Kazár Kaganátus régészeti hagyatékával”, másfelől csak elenyésző kapcsolat mutatkozik a Kárpát-medence X. századi leletanyagával, ami régészetileg nem támogatja azt az elképzelést, hogy a magyarok 100–150 évet töltöttek szaltovói területen.²⁴ Magam abból indulok ki, hogy a Levedikorabeli hároméves együttlakással szemben nincs sem kontrolladatunk, sem szóba jöhető érvünk. Deér és Dümmerth feltevése viszont, amely Levedi életidejét a IX. század elé helyezi, egyszeriben nem csak történeti, hanem attól függetlenül régészeti támaszhoz jut: Levédiát nem kötelező immár a 800-as évek első felébe és a kazárok tőszomszédságába szuszakolni, mert nem tudjuk, hogy *mikor* állt fenn Levedi „első vajda” szövetségi elő-állama. Mivel a *DAI* egyértelműen *Levedi*hez köti ezt a három évig tartó szoros kazár szövetséget, ezért az *Álmos* fémjelezte 880-as éveket ki kell zárjunk. E sokat idé-

¹⁸ SZABÓ 1860. 113–115.

¹⁹ HÓMAN BÁLINT: Magyar történet. I. Budapest, 1935. (továbbiakban: HÓMAN 1935.) 67–68.; GYÖRFFY 1959. 78–79.; VÁSÁRY ISTVÁN: A régi Belső-Ázsia története. Szeged, 1993. 153.

²⁰ CZEGLÉDY KÁROLY: Árpád és Kurszán (Az Árpád-ház megalapításához). Zalai Tükör 1975/II. 50.; LÁSZLÓ GYULA: Árpád népe. Budapest, 1986. 6.

²¹ KRISTÓ 1980. 116.

²² RÉVÉSZ LÁSZLÓ: Emlékezzetek utatok kezdetére... Régészeti kalandozások a magyar honfoglalás és államalapítás korában. Budapest, 1999. (továbbiakban: RÉVÉSZ 1999.) 26–27.

²³ BÁLINT CSANÁD: Az ethnosz a korai középkorban. (A kutatás lehetőségei és korlátai) Századok 140 (2006) 279.

²⁴ TÜRK ATTILA: A szaltovói kultúrkör és a magyar őstörténet régészeti kutatása. In: Középkortörténeti tanulmányok. 6. Szerk. G. TÓTH PÉTER–SZABÓ PÁL. Szeged, 2010. 283–284.

zett időszakasz a Kazár Kaganátus felemelkedésétől (Peter B. Golden ezt a 630-as évektől számítja)²⁵ az Álmos előtti nemzedék idejéig, a IX. század elejéig, vagyis két évszázadon belül bármikor elképzelhető. Ez a bizonytalanság arra int, hogy a folyamatos magyar államiságot csak Álmostól kezdve tudjuk nyomon követni.

Úgy látom, hogy az Etelközben megalakult magyar állam eredendően független volt. Újító állításnak tűnhet, holott Szabó Károly és Harmatta János révén komoly képviselője van.²⁶ Kazár fennhatósággal széleskörű szakmai közmegegyezés számol, eltérő nézetek csak annak időtartamáról és mértékéről fogalmazódtak meg.²⁷ Mindazonáltal további, különböző természetű érvek az általam kínált régi-új lehetőség felé mutatnak. Eleve sokat mond az, hogy VII. Konstantin államkormányzati összefoglalása mily keveset mond a kazárokról. A 9–12. fejezet annyit tart fontosnak rögzíteni, hogy kikkel lehet sakkban tartani Kazáriát: az alánok végig tudják dűlni mind a kilenc kerületét, a kaganátus képtelen kétfrontos háborút viselni, de „Fekete Bulgária” is meg tudja támadni a kazár államot.²⁸ Igaz, ebből nem derül ki, milyen időre érvényes ez a „geopolitikai környezet”, mert ez a forrás eredeti rendeltetéséhez híven megint statikus és nem dinamikus képet tár elénk; de annyi bizonyos, hogy a fenti részekből a Kazár Kaganátus egy könnyen megszorítható országgént tűnt elő, amelyről bajos elképzelni, hogy több oldali fenyegetettség közepette bábállam szervezésével foglalkozzék.

Sajátosan minősíti a kazár államot mindjárt a *DAI* 39. fejezete a kabarok magyarokhoz történt csatlakozásáról. „*Tudnivaló, hogy az úgynevezett kabarok a kazárok nemzetségéből valók. És úgy történt, hogy valami pártütés támadt közöttük a kormányzat ellen, és beháború ütven ki, felülkerekedett az előbbi kormányzatuk, és közülük egyeseket lemészároltak, mások pedig elmenekültek, és elmenvén letelepedtek a türkökkel együtt a besenyők földjén, összebarátkoztak egymással, és holmi kabaroknak nevezték el őket.*”²⁹ A kabarok a Salzburgi Évkönyvek szerint 881-ben a magyarok szövetségeseiként

²⁵ GOLDEN, PETER: The people of the south Russian steppes. In: The Cambridge History of Early Inner Asia. Ed. SINOR, DENIS. Cambridge, 1990. (továbbiakban: GOLDEN 1990.) 264.

²⁶ SZABÓ 1860. 115., 127–128.; HARMATTA JÁNOS: A honfoglalás mai szemmel. Magyar Nyelv 94 (1998) (továbbiakban: HARMATTA 1998.) 138–139.

²⁷ DÜMMERTH DEZSŐ: Az Árpádok nyomában. Budapest, 1987.⁴ 99.; RÓNA-TAS ANDRÁS: A honfoglaló magyar nép. Bevezetés a korai magyar történelem ismeretébe. Budapest, 1997.² (továbbiakban: RÓNA-TAS 1997.) 258–259.; TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ: Szövetség vagy vazallitás? (Megjegyzések a magyar–kazár kapcsolatokhoz) In: „Magyaroknak eleiről.” Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére. Szerk. PITI FERENC. Szerkesztőtárs SZABADOS GYÖRGY. Szeged, 2000. 637–654.; ZIMONYI ISTVÁN: Muszlim források a honfoglalás előtti magyarokról. A Gayhānī-hagyomány magyar fejezete. Budapest, 2005. (továbbiakban: ZIMONYI 2005.) 97., 250–259.

²⁸ *DAI* 62–65.

²⁹ *DAI* 174–175.

harcoltak Bécs környékén.³⁰ Feltűnő, hogy a kazárok semmit sem tettek a lázadó kabarok befogadása ellen: egyetlen kútfő sincs arról, hogy a Kaganátus megkísérelte volna megakadályozni, vagy legalább megtorolni e legyőzöttségében is jelentős harcértékű néptömeg elpártolását.

A *DAI*-t tovább olvasva a IX. század első feléből a kazárok megszorított-ság-érzésének újabb jele tűnik elénk. Theophilos császár (829–842) a kagán kérésére megépíttette Sarkel erődjét.³¹ Tény, hogy a 42. fejezet nem szól arról, pontosan kik ellen akart védekezni a Kazár Kaganátus, de a magyar történettudományban régóta honos az a nézet, hogy ez a tudósítás összekapcsolható a X. század első negyedéből való, Ibn Ruszta neve alatt ismert kitételrel. „*Azt mondják, hogy a kazárok régebben körüláncolták magukat a magyarok és az országukkal szomszédos más népek ellen.*”³² Pauler Gyula, Hóman Bálint, Czeglédy Károly, Györffy György, Kristó Gyula, Peter B. Golden, Róna-Tas András, illetve Révész László elfogadja a bizánci és a muszlim értesülés egybevetetőségét,³³ Zimonyi István és Bakay Kornél viszont elveti e két adat kapcsolatát. Zimonyi azzal támadja a muszlim szöveg hitelét, hogy nem sáncról, hanem körülárkolásról van szó, a körülárkolás-motívum pedig a Koránból vett toposz. Sarkel építése tehát, amint azt 1996-ban kijelentette, nem hozható összefüggésbe a magyarokkal.³⁴ Rá hivatkozva, de régészeti megfontolásból (is) Bakay arra gondolt, hogy a kazár állam az egyre támadóbb kedvű ruszvarégek féken tartása végett emeltette Sarkelt.³⁵ Zimonyi István arab filológiai munkásságát Ormos István tette alapos kritika tárgyává. A körülárkolás-motívum esetében rámutatott arra, hogy Zimonyi nem bizonyította a szöveg-hely toposz-jellegét, s annak dacára utasította el a kazár sánc/árokrendszer-építés lehetőségét, hogy a régészek pontosan feltárták a Sarkelt övező árokrendszer maradványait, sőt a befejezetlenül maradt sáncrendszert is; arról nem beszélve, hogy az árokásás és a sáncépítés egymással logikusan összefüggő

³⁰ Monumenta Germaniae Historica. Scriptores. XXX/II. Lipsiae, 1934. 742.; Vö. A honfoglalás korának írott forrásai. Szerk. KRISTÓ Gyula. Szeged, 1995. (továbbiakban: HKÍF) 209. (TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ fordítása)

³¹ *DAI* 82–185.

³² A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Szerk. GYÖRFFY GYÖRGY. Budapest, 2002.⁴ (továbbiakban: MEH) 88. (CZEGLÉDY KÁROLY fordítása)

³³ PAULER GYULA: A magyar nemzet története Szent Istvánig. Budapest, 1900. 14., 132.; HÓMAN 1935. 60–65.; CZEGLÉDY KÁROLY: A IX. századi magyar történelem főbb kérdései. Magyar Nyelv 41 (1945) 42.; GYÖRFFY 1959. 79.; KRISTÓ 1980. 20–21.; GOLDEN 1990. 267.; RÓNA-TAS 1997. 259.; RÉVÉSZ 1999. 27.

³⁴ HKÍF 34. (50. jz.); ZIMONYI ISTVÁN: A 9. századi magyarokra vonatkozó arab források. A Dzsajháni-hagyomány. In: A honfoglaláskor írott forrásai. Szerk. KOVÁCS LÁSZLÓ–VESZPRÉMY LÁSZLÓ. Budapest, 1996. 57.

³⁵ BAKAY KORNÉL: Őstörténetünk régészeti forrásai. II. Miskolc, 1998. 128–131.

cselekedet.³⁶ Ormos okfejtése meggyőző, hiszen az írott és a régészeti kútfők egy irányba tartó tanulságai előtt semmifajta nyelvészi hiperkritika nem állhat meg. Bakay indoklása Sarkel rendeltetésére viszont logikai problémát vet fel. Nem világos, a kazár alávetettség ellen érvelő Bakay Kornél miért vitatja annak lehetőségét, miszerint a kazár erőd a magyarok ellen épült volna, holott ezt éppen saját véleménye mellett állíthatná csatasorba. A muszlim és a bizánci értesülés jól kiegészíti egymást: Sarkel felépítését ekképpen kézenfekvő továbbra is a magyaroktól tartó kazárok védekezési kényszerének jeleként értékelni. Természetesen nem lehet a bizonyosság erejével fogalmazni, amint arra Polgár Szabolcs figyelmeztetett. Miután a besenyők elleni védekezést kizárja, a rusz és a magyar támadás lehetőségét fenntartja, szóvá teszi, hogy a bizánci kútfők (a *DAI*-n kívül két XI. századi író, Ioannes Skylitzes és Georgios Kedrenos szól Sarkelről) hallgatnak az építés okairól, ezért úgy véli, nem kell okvetlenül ellenséget keresni Kazária számára. Felveti, hogy a „*ki ellen épült Sarkel?*” kérdést a „*miért épült Sarkel?*” irányba érdemes fordítani.³⁷ Hanem az ekképp feltett kérdés sem változtat azon a tényen, hogy Sarkel *erőd* volt és nem más: felépítésének ténye háborús célt szolgál, így a valamiért és a valami ellen együtt értendő; marad a magyarok elleni védekezés lehetősége. Ám a pozitív adatokra épülő, ennél biztosabb hadtörténelmi természetű érvek a muszlim kútfőkhöz vezetnek.

Említettem, hogy a magyarok feletti kazár főhatalom lehetőségének mennyire nem volt haderőfedezete a IX. század folyamán: erre a sereglétszámok összevetése, az adatok újraértékelése révén nyerhetünk bizonyosságot. „*A magyarok a turkok egyik fajtája. Vezérük 20.000 főnyi lovassal vonul ki. Vezérük neve Kunda (=Kündü). Ez a név királyuk címe. Annak a személynek, aki parancsol nekik, a címe Jula (=Gyula). Minden magyar hallgat arra, amit a Julának nevezett vezérük mond nekik a háború dolgában, a védelemben és más ügyekben.*”³⁸ Annak dacára, hogy Dzsajháni bokharai államférfi 920 körüli műve csak más szerzők révén maradt fenn, megállapítása – a szintén X. századi Ibn Ruszta hagyományozásában³⁹ – korai hadtörténelmünk legbecsesebb adata.

Ehhez képest a kazárokról az alábbiakat tudjuk meg. Isztahri a X. század közepén „A birodalmak útvonalainak könyve” című munkájában ezt írja: „*Királyuk zsidó; udvara állítólag négyezer férfit számlál.*” A fejedelmi kíséret erején túl a központi hadsereg létszámáról is közöl adatot: „*A királynak*

³⁶ ORMOS ISTVÁN: A magyar őstörténet arab forrásainak újabb irodalma. Kmoskó Mihály, Hansgerd Göckenjan és Zimonyi István művei. Hadtörténelmi Közlemények 118 (2005) 772–774.; Vö. ZIMONYI 2005. 252–253.

³⁷ POLGÁR SZABOLCS: Sarkel. In: A Kárpát-medence és a steppe. Szerk. MÁRTON ALFRÉD. Budapest, 2001. 106–126.

³⁸ HARMATTA 1998. 135. (HARMATTA JÁNOS fordítása)

³⁹ HARMATTA 1998. 135.; ZIMONYI 2005. 13–33.

tizenkétezer főből álló hadserege van, ha a legénység közül valaki meghal, mást állítanak helyére.”⁴⁰ Világos, hogy a fegyverbíró férfiak ennél többen voltak, hiszen a tartalékból fel lehetett tölteni a létszámkiesést; vagyis ez a leírás egyfajta „halhatatlan tizenkétezer” harcost örökít meg. A kazárok államkormányzatáról az alábbi olvashatni Ibn Rusztától: „Van nekik egy királyuk, akinek ‘j.sád a neve, de a kazár nagyfejedelem valójában a Kazárkagán. A kazárok azonban csak névleg engedelmeskednek az utóbbinak. A valóságos hatalom az ‘j.sád kezében van... a nagyfejedelem zsidó vallású, ugyanúgy az ‘j.sád is...” A hadászati kérdésekre visszatérve Ibn Ruszta így ír egy tekintélyes kazár seregről és annak vezényletéről: „(Az ‘j.sád) 10000 lovassal vonul ki, akinek egy része katonaköteles és zsoldot kap, a másik részét pedig a gazdagok állítják ki, akiket (az ‘j.sád) kötelezett erre.”⁴¹ Ennek értelmében az Isztahrinál 12000 emberrel kilovagló „király” nem más, mint az ‘j.sád, akit Ibn Ruszta csak 10000 lovas élén láttat. Azért fontos ezt külön hangsúlyozni, mert ebből az következik, hogy Isztahri és Ibn Ruszta adata nem egymással összeadandó, hanem ugyanazon központi seregre vonatkozik némileg eltérő létszám-meghatározása. Maszúdi, a 956-ban elhunyt arab utazó egy kazár kötelékben harcoló muszlim seregről értesít, ám annak mozgósíthatósága feltételekhez volt kötve. „Valamint, amikor a kazár király muszlimokkal keveredik háborúba, a többitől elkülönítve maradnak táborában, nem harcolnak hitsorsosaik ellen, hanem vele együtt a többi hitetlenek ellen. A királlyal jelenleg mintegy hétezer nyílas harcol vértben, sisakban és páncélingben; vannak közöttük dárdások is, a muszlimoknál használatos fegyvernemek szerint.” Igaz, a rusz hadjáratot 15000, javarészt muszlim zsoldos torolja meg, de ez egyszeri alkalom.⁴² A számokkal mérhető egységek sorát a burtászok zárják. Ők Ibn Ruszta szerint „a kazár királynak engedelmeskednek; tízezer lovas vonul közülük harcba.”⁴³ Mindezen túl Ibn Fadlán, aki 922–923 között a volgai bolgároknál tartózkodott követként, úti beszámolójában leírja, hogy a kazárok fennhatóságot gyakorolnak a bolgárok felett, s taglalja a függelmi viszony tételeit: adófizetés, dinasztikus kényszerkapcsolat, engedelmesség.⁴⁴ Csakhogy Ibn Fadlán listájáról hiányzik a katonaillesztési kötelezettség nevesítése, emiatt a kazárok alá rendelhető bolgár sereg nagyságáról nem tudunk meg semmit.

⁴⁰ KMO SKÓ MIHÁLY: Mohamedán írók a steppe népeiről. Földrajzi irodalom. I/2. Budapest, 2000. (továbbiakban: MÍSN FI I/2. 28. (KMO SKÓ MIHÁLY fordítása)

⁴¹ MEH 89. (CZEGLÉDY KÁROLY fordítása)

⁴² MÍSN FI I/2. 171. (KMO SKÓ MIHÁLY fordítása) Vö. uo. 176.

⁴³ KMO SKÓ MIHÁLY: Mohamedán írók a steppe népeiről. Földrajzi irodalom. I/1. Budapest, 1997. 205. (KMO SKÓ MIHÁLY fordítása)

⁴⁴ IBN FADLÁN: Beszámoló a volgai bolgárok földjén tett utazásról. Arab eredetiből fordította, a jegyzeteket és az utószót írta SIMON RÓBERT. Budapest, 2007. 82–83., 107.

Ellentmondásos kép az, ami a Kazár Kaganátus fegyveres erejéről elének tárul; ami annál inkább szembeszökő, mivel az idézett muszlim írók egyazon korban, egyazon kulturális környezetben éltek. Adataik alapján nemrég Zimonyi István és Torma Béla Gyula vállalkozott a kazár, illetőleg a magyar haderő összehasonlítására. Zimonyi itt alapvetően Dieter Ludwig bölcsészdoktori értekezésére támaszkodik. Annak egyik fejezete a kazár haderőre vonatkozó számadatokat közli a 420-as évektől kezdve 1064-ig. A disszertáció e fejezete nem tér ki a kazárokkal érintkező független államok, törzsszövetségek sereglétszámaira, csak a kazár kötelékbe tartozók fegyveres erejére, mint például a burtászokéra. Sokat mond, hogy Dieter Ludwig adatsorának IX–X. századi tételeiből hiányoznak a magyarok, vagyis a német szerző nem érzékeltetett a magyarok felett kazár hadi főiséget.⁴⁵

Zimonyi István szerint a kazár uralkodó közvetlen vezérlete alá előbb 10000 (Ibn Ruszta), majd 12000 fős (Isztahri) nehézlovasság állhatott.⁴⁶ Ebbe a 10000–12000 fős seregbe értette bele a testőrséget, úgy, hogy az előbb 4000 (Isztahri), majd 7000 emberből (Maszúdi) állt. Értelemszerűen külön számlálta a 10000 burtász katonát (Ibn Ruszta). A kaganátust uraló volgai bolgárok részéről legkevesebb 10000 harcost feltételezett. S mivel a magyarság feletti kazár uralmat egészen a Kárpát-medencébe költözés idejéig képzelte Zimonyi (dacára annak, hogy a kazároktól elszakadt kavarak már 881-ben a magyarok fegyvertársaiként küzdöttek),⁴⁷ a 20000 magyar lovas is részese lett a kazár seregszámlának. Egyéb, ismeretlen létszámú kaukázusi népcsoportok figyelembe vételével úgy találja, hogy a kazárok jelentős hadi ereje elérhette a 40000-et,⁴⁸ holott az általa végzett számítások alapján már rég 50000 fölött járunk. Hanem ennél nagyobb következetlenség is terheli Zimonyi István okfejtését. Áttekintése során ókori és XIII. századból való, kifejezetten belső-ázsiai adatokra hagyatkozva a 'tümen' fogalmát elemzi. A tümen egy elvileg 10000 fős hadszervezeti egység, ám a gyakorlatban nem mindig tett ki ennyi harcost: volt, hogy jóval kevesebbet. „A magyar haderő 20 ezer harcosa feltehetőleg két tüment tett ki, mindazonáltal nehéz eldönteni, hogy ez a két tümenyi haderő ténylegesen ennyi harcost jelentette-e [! – Sz. Gy.], hiszen erre vonatkozólag a 13. század előtről nincs adatunk.” Igaz, a gyanúsán kerek sereglétszámok jogos kétkedésre adhatnak okot, viszont Zimonyi István ugyanezt a kételyt elfelejtette megfogalmazni a „kazár király” lovassága és a burtász segédcsoport láttán! Holott Ibn Rusztát alapul

⁴⁵ LUDWIG, DIETER: Struktur und Gessellschaft das Chazaren-Reiches im Licht der schriftlichen Quellen. Münster, 1982. 211–223.

⁴⁶ ZIMONYI 2005. 83–85.

⁴⁷ ZIMONYI 2005. 97., 250–259. Más vonatkozású kritikájára l. MAKK FERENC: „Sátorlakó nép” (Monográfia az etelközi magyarokról) In: Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica. CXXV. Szerk. ALMÁSI TIBOR–MAKK FERENC. Szeged, 2007. 21–41.

⁴⁸ ZIMONYI 2005. 85. Táblázatba foglaltan l. uo. 84.

véve mindkét harci egység 10000–10000 főt, ilyenformán „feltehetőleg” egy tüment tett ki. Nos, ha afelől nem lehetünk bizonyosak, hogy a magyar tümen ténylegesen tízezer harcost számlált, akkor a vele egykorú kazár vagy burtász tümen kapcsán miért nem merült fel nála ez kérdésként? Azt sem bizonyítja (akár Ludwiggal szemben), hanem adottnak veszi, hogy a magyarok fegyveres ereje a Kazár Kaganátusén belül számítandó – így könnyű a hadi potenciált 40000-es (50000-es) nagyságrendig feltornászni! Sőt, még azon túlra, amidőn Zimonyi a magyar seregnagyságot steppei „számadatok” összefüggésében véleményezi. „A steppe jelentős részét egyesítő türk, ujgur, kazár és a mongol birodalmak hadereje, amelyek esetenként elérhették a 100 ezer főt is, azonban jóval jelentékenyebbek voltak.”⁴⁹ Ez a korokon és tereken átszáguldo értékelés tetszetős, csak éppen adós marad annak kimutatásával, hogy a kazár állam hadereje konkrétan mely hadtörténelmi pillanatban közelítette meg a százezres nagyságot. Igaz, a magyarok fegyveres erejét mégis elégnak tartotta ahhoz, hogy „a Kárpát-medence elfoglalása után több mint fél évszázadig rettegésben tartsa a frank utódállamokat és időnként Bizáncot is. A kereszténység felvétele utáni évszázadokban pedig továbbra is meg tudta őrizni nagyhatalmi pozícióját Kelet-Európában [! – Sz. Gy.]” Zimonyi okfejtését követve már-már regényes teljesítmény bontakozik ki előttünk egy, a szállásváltásáig függésben élő, majd a besenyők által a Kárpát-medencébe kényszerített népesség vitézi megtáltosodásáról!

Torma Béla Gyula hadtudományos összehasonlítása fegyelmezettebb benyomást kelt. Noha a 20000 magyar lovast folytonosan fegyverben álló, egy táborba összefogott seregként ő sem tudja elképzelni az ellátás nehézségeit feltéve, de a magyar, kazár, alán és horaszáni haderőt hasonló nagyságrendűnek ítéli. Torma úgy látja, a kazár uralkodónak 10000–12000 zsoldos állhatott rendelkezésére, amelynek egy része (7000) volt folyamatosan fegyverben, a másik részt alkalmanként kellett kiállítani. A Maszúdinál olvasható tizenötezernyi harcos egyszeri előfordulását hangsúlyozza, ami nem fogadható el „nyilvántartott harcértékként”, mert ekkorra önkéntesek, azaz „nem szervezetszerű elemek” csatlakoztak.⁵⁰ Ha VI. (Bölcs) Leó bizánci császár (886–912) „Taktika” című írását idézzük fel, jogos Torma aggálya, miként lehetett egy 20000-es sereget ellátni. „*Követi őket nagy csapat ló, mén és kanca is, részint táplálékul és tejivás végett, részint sokaság látszatának kelteése végett... türk ellenfeleinknek hátrányos a legelő hiánya, tekintve a magukkal vitt lovak sokaságát.*”⁵¹ Úgy vélem azonban, hogy mivel a magyarok birtokában álló etelközi legelők termőerejét nem érdemes alábecsülni, egy-

⁴⁹ ZIMONYI 2005. 91.

⁵⁰ TORMA BÉLA GYULA: A 907. évi pozsonyi csata katonapolitikai háttere és hadművészeti modellezése. In: Egy elfeledett diadal. A 907. évi pozsonyi csata. Szerk. TORMA BÉLA GYULA–VESZPRÉMY LÁSZLÓ. Budapest, 2008. 62–68. Táblázatát l. uo. 64–65.

⁵¹ ÁMTBF 19–21. (MORAVCSIK GYULA fordítása)

egy alkalmoszerű mozgósítás szintjén a 20000-es haderő-nagyságrend (ami akár 40000–60000 lovat jelenthetett) elfogadása nagyon is életszerű.

Révész László vetette fel azt a kérdést, hogy ez a sokat emlegetett 20000 lovas a teljes magyar haderőt jelenti-e.⁵² Erre mintegy feleletül a számadat lényeglátó újraértelmezését megint egy hadtörténész, Nagy Kálmán végezte el. Ezt a húszezres létszámot „*a katonai főparancsnok, a gyulafejedelem közvetlen rendelkezésű, állandóan fegyverben álló, azonnal mozgatható és alkalmazható*” erejeként határozza meg.⁵³ Nagy ezzel nem kevesebbet állít, minthogy a Magyar Nagyfejedelemségnek csak a *központi* seregete tett ki 20000 lovas, a *teljes* magyar haderő ennél jóval nagyobb kellett, hogy legyen.

Ibn Ruszta kazár és magyar tárgyú adatait összevetve ki kell mondanunk: *a központi magyar hadsereglétszám kétszerese volt a központi kazár hadsereglétszám* (20000, illetve 10000 harcos). Isztahri figyelembe vételével a tanulság úgy módosul, hogy *a központi magyar hadsereglétszám közel kétszerese volt a központi kazár hadseregének* (20000, illetve 12000 harcos). A számok személytelen mondanivalójának fényében képtelenség, hogy egy alávett állam feje kétszeres haderővel rendelkezék a felette főhatalommal bíró uralkodóhoz képest! Ezzel szemben joggal merülhet fel az, hogy a kazár kagán az alávett katonai segédnépek haderejét is mozgósíthatta volna a magyarokkal szemben. Kérdés, hogy a volgai bolgárok és a burtászok fegyveres hűsége oly töretlen volt-e, hogy folyamatos, magától értetődő támaszt jelentsen a Kazár Kaganátus számára. A volgai bolgárok esetében a kételyt forrásaink táplálják: a *DAI* rövid 12. fejezete értelmében „Fekete Bulgária” szintén képes a kazárok megtámadására. Ezen ország fekvéséről a 42. fejezet utalásai alapján – Dnyeper folyó, oroszok említése – a dunai bolgár állam nem jöhet szóba, hanem kizárásos alapon a volgai Bulgáriára kell gondolni.⁵⁴ Mindezek láttán a kazár és a magyar haderő összevetésekor érdemes a központi sereg létszámára szorítkozni, mert a belső erőviszonyok dinamikusan változtak; legyen elég újra a kabarok kiválására utalni. Érdemes továbbá a kazár és a magyar állam magatartása közötti lényeges különbségre rámutatni, mert ez a fentiekkel egybevág. Egyik oldalon a kazárok megszorítottság-érzete (Sarkel felépítése) és erővesztése (a kabarok megtorlatlan elpártolása), míg a másik oldalon a magyarok katonai vonzereje (kabar csatlakozás) áll, valamint az a hódító harciasság, amit Ibn Ruszta és Gardézi így jelenít meg: „*(Állandóan) legyőzik azokat a szlávokat, akik közel laknak hozzájuk. Súlyos élelmiszeradókat vetnek ki rájuk, és úgy kezelik őket, mint foglyaikat.*”⁵⁵

⁵² RÉVÉSZ 1999. 207.

⁵³ NAGY KÁLMÁN: A honfoglalás korának hadtörténete. Budapest, 2007. 44.

⁵⁴ *DAI* 64–65., 186–187.

⁵⁵ MEH 88. (CZEGLÉDY KÁROLY fordítása)

Összegzésül az alábbiakat kívánom hangsúlyozni. A IX. századi magyar államalapítás alapvető hírforrása a *DAI*. Ez akkor is így van, ha a kutatók régóta nyilvánvalóvá tették: ez a didaktikus mű nem egy „Igazság-monolit”, hanem egy jól-rosszul egybeszerkesztett irat. Nem történelmi oknyomozás végett készült (még ha Theophanes világkrónikájából emel is át részleteket), hanem avégett, hogy praktikus diplomáciai tudnivalókra tanítsa a császári trón örökösét. Államkormányzati irányultsága révén statikus és nem dinamikus képet nyújt. Előnye, hogy az utókor tudatának formálását nem tűzi ki céljául, hátránya, hogy a dinamikus folyamatokat statikus ábrává kimerévítve egymásba csúsztatja az időrétegeket. Erre a 38. fejezet kiáltó példa. A korai magyar államfejlődés két fokozatát kétszeresen képtelen történettel (Álmos mellőzése, Levedi méltóság-áthárítása) kapcsolja össze. Ez a körülmény arra mutat, hogy ezt a fejezetet több, egymástól független forrás táplálta. A „kagáni ajánlat” mint államszervezési modell „irodalmi” előképe a *DAI* 29. fejezete. A Levedi-korabeli arisztokratikus irányítású magyar előállam, és a „három évig” tartó szoros kazár–magyar szövetség a 630-as évektől a 830-as évekig bármikor elképzelhető. Levedi és Álmos között legkevesebb egy nemzedéknyi idő, de meglehet, hogy kétszáz év telt el – ezt a feltételezést az írott kútfők értelmezésén (Deér, Dümmerth) túl az újabb régészeti megfigyelések gyámolítják. Az bizonyos, hogy a magyar monarchikus államberendezkedés Álmostól számítandó. Ennek körülményeit Konstantin és Anonymus eltérően tárgyalja. A fejedelemválasztás tekintetében a magyar gesztának kell hitelt tulajdonítanunk. A *DAI* ellentmondásait kiemeli a muszlim kútfők bevonása, s vele a hadtörténeti szemléletmód erősebb érvényesítése. A IX. század során a kazárok többször védekezni kényszerültek, Ibn Ruszta alapján tényyszerűen a magyarok ellen is. A kabarok elpártolását szintén nem tudták megtorolni. Sarkel felépítése (830-as évek) és a magyarokkal együtt harcoló kabarok Bécs környéki feltűnése (881) az események rendjét időben körülhatárolhatóvá teszi. És noha a IX–X. századi magyarság teljes hadi potenciálját nem mérhetjük fel, egyértelmű, hogy a központi seregtest (közel) kétszerese volt a kazár uralkodóénak. A különböző eredetű adatok egy irányba vezetnek: az első magyar állam megalapítása mindenféle külső hatás nélkül, belső és természetes politikai fejlődés révén ment végbe a IX. század közepén, Álmos nagyfejedelem megválasztásával.

GYÖRGY SZABADOS

Hungarian state-foundation in the IXth century Modells of state-constructing in „De Administrando Imperio”

'State' is a term that is also used comprehensively on the history of the Hungarian before the first millennium. The Hungarian historical research has a considerable tradition which recognizes the being of the Hungarian statehood before King Stephen I. This study gives a reinterpretation on the questions of the first Hungarian state-foundation in Etelköz through Emperor Constantine VII's „De Administrando Imperio” (DAI). Chapter 38 of DAI says that the first great Hungarian monarch was Árpád chosen by the Chazars to lead a vassal state. This statement can not stand against the proof of criticism. On one hand the Hungarian monarchy started with Álmos (Árpád's father) according to the Hungarian written sources. On the other hand the Hungarian state was created by inner inchoation, not by external will, therefore it was independent from its beginning.

The state-organizing modell of Chapter 38 of DAI is an ahistorical transplantation of the Dalmatian case described in Chapter 29. The criticism is strenghtened by the contemporary Muslim sources revealing the fact that the Hungarian monarch had almost twofold military force compared with the Chazar Kagan. Therefore the Hungarian state-foundation in the IXth century was not inspired by a foreign force and will. On the contrary, the heathen Hungarian state was founded in Etelköz only by inner development and started with the election of great monarch Álmos.